

Pirmämmet

Category: Goşgular, Haýwanat dünýäsi, Kitapcy, Sözler, Ýazyjy
şahyrlaryň we alymlaryň terjimehaly
написано kitapcy | 22 января, 2025

Pirmämmet PIRMÄMMET

Pirmämmet Nursopy ogly Mañgyşlakdaky Kendirli obasynda takmynan, 1855-nji ýylda eneden bolup, 1900-njy ýylda hem aradan çykypdyr. Pirmämmediň: Ýazmämmet, Hojamämmet, Ýegenmämmet diýen erkek doganlary, Täjihan, Humaýhan diýen aýal doganlary bolupdyr.

Şahyryň aýalyna Ýazbibibi diýer ekenler. Ýazbibibiniň Baljan, Tejen diýen ogullary, Näzlihan, Hallyhan diýen gyzlary bolýar. Onuň nebereleri Krasnowodsk (häzirki Türkmenbaşy) raýonynyň Gyýanly posýologynda ýasaýarlar. Krsnowodsk raýonynyň Gyýanly posýologynda ýasaýan Nurjan Annamyradow (1962) Pirmämmediň otuza golaý şygryny TYA-nyň golýazmalar fonduna iberipdir. Şahyryň ol goşgulary 2041, 3110-njy bukjalara sakanylýar. Birbada göräýmäge Pirmämmediň käbir goşgulary öz ýurtdaşy Söýün we Esen şahyryň aýdyşyklaryny, onuň şanyna bagışlanan elegiýalary ýadyňa salýar, ýöne Pirmämmediň köp goşgulart durmuşy temada özboluşly häsiýetde ýazylypdyr. Şahyryň şygry onuň öz dogany Ýegenmämmediň Hywa gidenligi, gaýdyşyn ýolda nähoşlap aradan çykanlygy bilen baglanychykly döredilipdir. Ol goşgular Ýegenmämmediň dilinden ýazylypdyr. Bu goşgularyň birinjisinde Ýegenmämmet ýoldaşlaryndan özünü ile ýetirmeklerini haýyış edýär. Ikinji goşguda dogan-gardaşlary bilen hoşlaşýar:

Täjihan, Humaýhan uly doganlar,
Men ölemde aglaşarlar, durarlar,
Hywanyň ýolunda ýeke mazarlar,
Günlerim bimyrat boldy, neýläýin.

Hallyhan, Näzlihan uwak marallar,
Gelmedi diýp, telmuryşyp sorarlar,

Baljan, Aşyr, Tejen, Mämeke janlar?
Günlerim bimyrat boldy, ýaranlar.[1]

Üçünji goşgyny Ýegenmämmet pirlerden medet diläp aýdan bolsa, dördünji şygyrda agalaryny ýatlaýar, özünü soñ bu ýerden alyp gitmeklerini sargaýar. Bäsinji goşguda atasyna garap, obadaky uly-kiçilere salam ýollaýar. Altynjy goşguda Ýegenmämmediň gören düýsi beýan edilýär. Ýedinji goşguda Ýegenmämmediň atasy bilen hoşlaşыш teswirlenýär. Sekizinji goşguda Ýegenmämmediň atasy Nursopynyň:

Balam, seniň çöp çolandy daşyña,
Sen kapasa girip, galdyňmy guzым?
Ýol üstünde ýeke mazar at alyp,
Çäresiz boýnuña aldyňmy, balam.[2]

Ýyldyzym öwrülip, tutuldy aýym,
Sagdagym üzülip, dargady ýaýym,
Garranda guwanjak höwesli toýum,
Meýlisim, märekäm buruldy galdy.[3] –

diýen setirlerine duş gelýärис. Goşgular şeýle bir çeper bolmasa-da, Pirmämmet öz dogany aradan çykan wagty aýdylaýjak sözleri onuň adyndan berip bilipdir. Şahyryň öz doganynyň adyndan ýazan goşgullar siklleri onuň agasy Hojamämmediň oglunuň aýdan:

Bu ýalançy kimi goýdy erkine,
Zyba ýigit, ýer guwandy görküne.[4]

diýen setirleri bilen tamam bolýar.
Pirmämmediň eserleriniň aglabasyny durmuşy, tankydy temada ýazylan goşgular tutýar. Şahyryň «Doýmazy gördüm» goşgusy ünsüni has hem özüne çekýär. Onuň döreýsi barada şeýle gürrüň bar: «Ödenyýaz doýmaz diýen adam gyşyna mal bakyp, tomsuna deňizden balyk tutup, çölde gapan gurup, aw awlapdyr. Şeýle häsiýetli adam bolany üçin oňa «Doýmaz» lakanyny goýupdyrlar. Pirmämmet şahyr bir gün çölde ýasaýan Doýmazyň kümesine myhman bolupdyr. Doýmazyň maly köp hem bolsa, myhmana bir towşan

soýup, onuň dörtden bir bölegini bişirip beripdir. Oba gelende, Pirmämmetden «Doýmazy gördüñmi?» diýip sorapdyrlar. Şonda ol Doýmaz barada:

Salam bersem, adam bilen işi ýok,
Gygyryp ses bersem, asla towşy ýok,
Dälimi, telbemi, akyl-huşy ýok,
Saglygna puşmany – Doýmazy gördüm.

Köpegi kethuda, geçä geňeşli,
Myhmana yhlasly, towşan söwüşli...

Dodagy ýelmeşer, sabyn erinli,
Gözleri kir çanak, bekre burunly,
Garry eşek sönüklü, geçi garynly,
Saglygna puşmany – Doýmazy gördüm.[5] –

diýen şygryny aýdyp berýär. Görüşümüz ýaly, Pirmämmet şahyr Doýmazy iýjegini gysganýan, adamkärçiliksiz, kirli, nebewür, gelşiksiz adam şekilinde suratlandyrýar.

Şahyryň «Derdinden» şygrynda durmuşda bolan başga bir waka beýan edilipdir. Annaçy diýen adam aýaly aradan çykansoň, Zylyha atly aýaly almak üçin sawçy iberýär. Zylyha hem Astrahandan kakasynyň geljekdigini we şonuň razyçylygyna görä boljakdygyny aýdýar. Şol obada Orazmämmet kürre, Oraz gara we Maýly hoja diýen adamlar hem özleri üçin söz aýtdyrýarlar. Anna, Baky mollı dagy bolsa Zylyhany Orazmämmede alyp bermek üçin ikarada gezýärler. Annaçy bolsa Goşanaý diýen adamdan kömek isláp, oňa elli manat para berýär. Munuň hemmesi hem biderek bolýar. Zylyha Astrahana gidýär. Şondan soň Annaçy Pirmämmede ýüz tutup, bu barada goşgy goşdurýar. Annaçynyň başdan geçirilenlerini beýan edip, Pirmämmet:

Ne-de manady bar, ne-de tyllasy,
Alyp geldi baş gyrany allasy,
Gapdalymdan çykdy Baky mollasy,
Öler boldum şol mollanyň derdinden.

Goşanaýa elli manat parasy,

Aýrylmady synamdaky ýarasy,
Gapdalymdan çykdy Oraz garasy,
Öler boldum şol garanyň derdinden.[6] –

diýen goşgusyny aýdýar. Waka Bekdaş obasynda bolup geçýär. Bu goşgusynda şahyr Zylhyanyň para, pula satylmak islemeýändigini, öz deň-duşuna, söýsen ýigidine barmak isläp, bularyň hiç birine hem gulak gabartmanlygyny real beýan edýär, çünki ady tutulan adamlar mal-garalaryna, baýlygyna buýsanyp öýlenmek isläpdirler. Ýokarda ady tutulan Annaçynyň baýlygyna buýsanyp ýören söwdagär adam bolanlygyny Pirmämmediň «Gyzmydyr-gelin» şygry hem tassyklaýar. Bir gezek Pirmämmet puluna çay soranynda, Annaçy söwdagär ony garyp görüp, çay bermändir. Şonda şahyr onuň şanyna şu şygry düzüpdir:

Ýüzüňi meñzetedim jeňnel guluna,
Sakyrtga kölgelär baldyr gylyňa,
Bize bermän giden çayyň puluna,
Alanyň, Annaçy, gyzmydyr-gelin?

Sakalyň meñzetedim ýandak seline,
Ýüzüňi meñzetedim kömür külüne,
Bize bermän giden çayyň puluna,
Alanyň, Annaçy, gyzmydyr-gelin?[7]

Pirmämmet käbir şygylarynda öz döwrüniň gurply adamlaryny, baý ogullaryny wasp edipdir. Şeýle etmek bilen, şahyr olardan azda-kände baş şaýy ýonmak isläpdir. Bu bolsa Pirmämmediň döredijiligininiň kemçilikli tarapydyr.

Bu häsiýet şahyryň ähli döredijiligine mahsus diýildigi däldir. Pirmämmet baýlary, söwdagärleri, husyltary hemme zatdan beter ýigrenipdir. Bir gezek ony we ýene iki sany adamy Mañyşlak obasynyň ýaşuly kethudası Salyh diýen adam Goýly baýdan karzyna pul diletmäge iberýär. Şol döwürde patyşa hökümetiniň halka agyr salgyt salýanlygy sebäpli, garyplaryň ony tölemäge güýji ýetmändir. Şonuň üçin olar baýlara yüz tutmaga mejbur bolupdyrlar. Emma Goýly baý Salyhyň iberen bu üç garybynyň sözünü kabul etmändir. Şonda Pirmämmet ol barada:

Üç kethuda gitdi iliň arzyna,
Salyh pul diletdi resul karzyna,
Ant içdi «ýok» diýdi, urdy özüne,
Men Goýly zalymy gördüm-de gaýtdym.

Düýe sagyp, akdan satdy süzmesin,
Eý ýaranlar, abyraýdan bozmasyn,
Muň dek zalym il içinde gezmesin,
Men Goýly zalymy gördüm-de gaýtdym.[8]

diýen şygryny ýadygär galdyrypdyr. Şeýle diýmek bilen şahyr maňgyşlakly zandyýaman, gysganç baýy berk tankyt edýär. Onuň il-günüň geregine ýaramaýan, hatda karzuna hem pul bermeýän husytlygyny, düýe çalyny satyp, bar zadyny hem ýok diýyän tüçjar baýdygyny görkezýär.

Pirmämmet durmuşy temada tankydy-degişme äheñinde ýazylan «Goçunýaz geçi», «Ädimläwer, göherdim», «Sakaltaý molla», «Ýokumly gördüm» ýaly goşgularyň hem awtorydyr.

«Goçunýaz geçi» goşgusynda şahyr Täç diýen adamyň Salyh molla geljek diýip, bir geçini üç günläp daňyp goýanlygy, molla wagtynda gelmänligi sebäpli, ol janawaryň çekräp, mäläp uly ili ýatyrmalıgy barada gür berýär.

Pirmämmediň bu şygry geçi bilen garşılykly aýdyşylan dialog görünüşinde ýazylypdyr. Şahyryň geçiniň hal-ýagdaýyny soraýsy, geçiniň oña jogap berşi, aşakdaky ýaly sorag-jogapda suratlandyrylypdyr:

...Üç gün boldy mäläp, sesiň ýatmady,
Nämedir ýazygyň, Goçunýaz geçi?
Ne soýmady, ne soýjaga satmady,
Nämedir ýazygyň, Goçunýaz geçi?

Abraý tapmaz bu dünýäniň harysy,
Arryk diýip, mazam aldy garrysy,
Biri geldi: «Ýeter» diýip derisi,
Urganda çekrärmən, ýazygym şudur.

Bir adam çebşini mizanda baka goýup, nowruzda soýýar. Bää put

un iýdiren hem bolsa, çebiš arryk çykýar. Şonda Pirmämmet bu barada hem goşgy düzüpdir:

Girdi, çykdy, iýdi, daşyn kakmady,
Yħlas bilen ýyly jaýda bakhady,
Çorbasyndan ýylangarak çykady,
Jan Yezne, goluňy ýokumly gördüm.[9]

Bu goşguda şahyr daýhançylyk etmegi oñarmaýan, nalajedeýin adamlary: «Eliňi ýokumly gördüm» diýen ýaly sözler bilen ýaňsa alýar.

Pirmämmet başga bir ýaňsylama goşgusyny Sakaltaý diýen molla bagışlapdyr. Şahyr onda:

Öli dälсиň, dirisiň,
Güýcli mollaň birisiň,
Aýallaryň pirisiň,
Sakaltaý molla, bări gel.[10] –

diýmek bilen, ol mollanyň pyssy-pyjurlyklaryny, esasan hem aýallara doga berşini kinaýa alýar.

«Söýünjim ber, molla Nepes han gelýär» diýen şygrynda Pirmämmet şahyr Nepes atly mollanyň Hanmyrat atly adamyn obasyna gidişini şeýle suratlandyrýar:

Köwüş geýip, bökdüripdir ädigi,
Iýeniň aş etmez, dişiň gädigi,
Ýükläni çay, şeker, ädik possundyr,
Kim oňa söz gatsa, sözi asgyndyr.[11]

Şahyr bu sözler bilen mollanyň tüňcesini, käsesini, goşgolamyny göterip, ilgezen, gedaý ýaly oba-oba gezip ýörşüniň üstünden gülýär.

Pirmämmediň «Ädimläwer góherdim», «Göhert hany?» goşgulary hem Hanmyradyň ady bilen baglanychkyly döredilipdir. Hanmyradyň bir góherdi bar eken. Günlerde bir gün góhert ýatakda çöküp otyrka, Hanmyradyň aýaly Düwmeş atly goňşy aýal bilen uşupdyr. Olar bir-birine garşy ot saçypdyrlar. Şonda parahat oturan góherdiň dösüne ot düşüp, meýdana gaçyp gidýär.

Hanmyrat göherdini kowalap, tutup, alyp gaýtjak bolanynda oña ýalbaryp garşylykly şu goşgyny aýdyşanmyş:

- Seniň üçin Özeni ýaýladygym, göherdim,
Garaň galyň patlakdan aýladygym, göherdim,
Göçende iki artmak toýladygym, göherdim,
Aýalym gotaz dakar, ädimläwer, göherdim.
- Bir gün peýsin aýalyň Düwmeş bilen uruşdy,
Düwmeş ondan galmadı, depgileşdi duruşdy,
Gahar bilen ot saçyp, meniň döşüm bürüşdi,
Aýalyňa mal bolman, özüň ýumşan poh burun!
- Inerim sen, bugram sen, bu gün ile ýetirseň,
Daň atýanca suwarsyň, bir gozganman otursaň,
Goşum Şagadam eltip, iki argyşym getirseň,
Aýalym gotaz dakar, ädimläwer, göherdim.
- Howudym ýyrtyk, toz-toz, çemmerimi sepletme,
Aýagymy dar duşap, başym daşa bekletme,
Çyn hakykat är bolsaň, aýalyň gepletme,
Aýalyňa mal bolman, özüň ýumşan poh burun![12]

Hanmyradyň göhert bilen aýdyşygy Hally şahyryň «Göhert bilen aýdyşyk» şygryny ýadyňa salýar. Hally şahyryň şygrynda Göhert gaharjaň adam obrazynda berilýär. Ol ahyrsoň öz eýesine boýun sunýar. Bu ýerde gögert agyr zuluma, süteme çydaman, öz eýesini taşlap gitmäge mejbur bolýar.

Pirmämmediň göhert bilen baglanyşykly döreden bir goşgusynda Hanmyradyň ony tutup bilmän, yzyna gaýdanlygy, aýaly Baýramyň göherdiň nirä gidenligini soraýsy beýan edilipdir. Başga bir goşguda Hanmyradyň aýaly Baýram göhert bilen aýdyşýar. Göhert oña:

Göhert aýdar: -Men bir gedanyň maly,
Eýesi pis bolsa, kyn bolar haly,
Haýwan boldy nätdi, ýokmy zowaly?
Gözi agyr meniň jebrim it görse.[13] –

diýip jogap berýär, emma goşgynyň soñunda göherdiň ykbalynyň nähili bolanlygy, onuň nirelerde otlap-suylaýanlygy mälim bolman galýar, ýöne bir zat mälim: haýwan hem, ynsan hem uruş-sögüssiz parahat durmuşda ýaşamak üçin özbaşdaklygy arzuw edýär.

Pirmämmet käsedir tüñçe barada hem şygyr ýazypdyr. Käse, çay, tüñçe barada XIX asyryň ahyrynda we XX asyryň başynda ýaşan başga-da käbir şahyrlar eserler döredipdirler. Pirmämmediň goşgulary özboluşly häsiýete eýedir. Şahyr tüñçe we käse barada:

Omça gerek gaýnatmaga,
Käse sürtüp ýaýnatmaga,
«Çaý teýi» diýip çeýnetmäge
Ýene islärsiň nany, tüñçe.

Gyzyl geýip parlasa,
Ot alnynda gürlese,
«Çaý teýi» diýip çeýnetmäge
Şonda göwni hoş käse.[14] –

diýmek bilen, diňe tüñçänin ýa-da käsäniň özünü wasp etmeyär. Tüñcedir käsäniň ody hem, süýji suwy ýok bolsa, çaydyr şekeri tapylmasa, öňünden «çaý teýi» nahary taýýar edilmese, ýanynda çayý guýup oturan gelin-gyzy bolmasa, şahyr olaryň gury sanlygyjy aýdýar.

Pirmämmet söýgi temasynda «Durdynyýaz», «Garagöz», «Nätzli Baýram» diýen ýaly goşgular döredipdir. Şahyryň ýşky-liriki goşgulary, esasan, türkmen klassyk şahyrlarymyzyň tradision formasында beýan edilipdir. Pirmämmediň bu temadaky goşgularynda ýer-ýurt bilen baglanyşykly meñzetmeler köp ulanylýypdyr. Şahyryň «Durdunýaz», «Garagöz» goşgularynda:

Hoş mylaýym labzyňa gaz sazlaşar Araldan,
Husnuň Aý, gözün görür, çöllerdäki maraldan,
Saňa hiç taý tapylmaz Maňgışlakdan, Uraldan,
Gören seni wasp eder, görmedige Durdunýaz.

Samawar, syrly demkeş, çay-şerbetiň içersiň,
Bu dünýäde sür döwran, sen-de bir gün geçersiň.[15]

Ysly çaydyr Çyn-Maçynda ekilen,
Kümüş zerdir, Peterburgda bükülen,
Ýüpek saç bag, ince biline dökülen,
Bir senden özgesi hiçdir Garagöz.[16] –

diýmek bilen, Aral, Ural, Mañgylak, Çyn-Macyn, Peterburg ýaly
ýer-ýurt atlaryny ulanypdyr.

Munuň özi XIX asyryň ahyrynda aradan çykan Pirmämmet şahyryň,
belli bir derejede geografik atlardan habatly bolandygyna güwä
geçýär. Şahyryň «Gözel köpdür ilimizde» diýen şygrynda:

Garşy diýen daşy bardyr,
Her gözeliň başy bardyr...

Garabogaz ötelgedir,
Bekdaş diýen ýatalgadır,
Guş ýamany ütelgedir,
Laçyn köpdür ilimizde.[17] –

diýen ýaly setirlerinde hem (Garşy, Garabogaz, Bekdaş we ş.m.)
ýer-ýurt atlary, onuň tebigaty bilen baglanychkyly guşlaryň
atlary sanalýar.

Diýmek, Pirmämmet öz ýer-ýurt atlarynyň tebigatyna, haýwanat
dünýäsine belet bolupdyr. Şonuň ýaly-da, onuň goşgularýnda
dialogly, ýumoristik, janlandyrmaly eserler köp duş gelýär.
Umuman, Pirmämmediň döredijiliginde, döwürdeşi Söýün şahyryň
eserlerine garanyňda, halkyň durmuş hal-ýagdaýy, isleg-
arzuwlary real suratlandyrlyar.

Allaberdi ORAZTAGANOW,
filologiya ylymlaryny kandidaty.

[1] Inw 2041.

[2] Şol ýerde.

[3] Şol ýerde.

- [4] Şol ýerde.
- [5] Şol ýerde.
- [6] Şol ýerde.
- [7] Şol ýerde.
- [8] Şol ýerde.
- [9] Şol ýerde.
- [10] Şol ýerde.
- [11] Şol ýerde.
- [12] Şol ýerde.
- [13] Şol ýerde.
- [14] Şol ýerde.
- [15] Şol ýerde.
- [16] Şol ýerde.
- [17] Şol ýerde. Ýazyjy şahyrlaryň we alymlaryň terjimehaly